

ריבוי כשרויות בישראל

ג'וש כהן

עריכה : נועה לזימי ועדי ארבל

מרץ 2018

ניסן תשע"ח

המכון לאסטרטגיה ציונית הוא גוף עצמאי הפועל למען שמירת צביונה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל על פי עקרונות מגילת העצמאות. המכון פועל לשמירת זכויות האדם במדינת ישראל ברוח עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל. המכון פועל למען הידוק הקשר בין יהודי התפוצות למדינת ישראל על פי ערכי הציונות. המכון עוסק בעריכת מחקרים, כתיבת תכניות והגשתן, הדרכת מנהיגים צעירים, ייזום כינוסים, סמינרים, סיורים ופעילויות אחרות למען חיזוקה של מדינת ישראל כביתו הלאומי של העם היהודי.

The Institute for Zionist Strategies is an independent non-partisan organization dedicated to the preservation of the Jewish and democratic character of the state of Israel, according to the principles of Israel's Declaration of Independence.

The Institute strives to promote human rights within Israel in the spirit of the principles of freedom, justice, integrity, and peace as prescribed by the Jewish Heritage.

The Institute strives to fortify the bond between the Jews in the Diaspora and the state of Israel, according to the values of Zionism.

The Institute engages in research, formulation and advancement of programs, training of young leadership, organization of policy conferences, seminars, and field study missions, and in other activities to strengthen the State of Israel as the National Homeland of the Jewish People.

בית החברה האזרחית, רח' יפו 224, מיקוד : 94383 ירושלים
224 Jaffa St., 94383 Jerusalem
Tel. +972 2 581 7196
info@izs.org.il; www.izs.org.il

תוכן עניינים

4	תקציר
6	מערך הכשרות הממלכתי
6	המסגרת הנורמטיבית
8	הגופים המטפלים
9	קביעת כללי הכשרות
11	מערך הכשרות הפרטי
11	התשתית החוקית למערך הכשרות הפרטי
12	שוק הכשרות הפרטי כמקרה בוחן של רגולציה וולונטרית
15	ריבוי הכשרויות הפרטיות בישראל
23	הסברים לתופעת ריבוי הכשרויות
27	חריגים
31	מעורבותה של הרבנות הראשית בעבודת ההשגחה והפיקוח
34	סיכום ומסקנות

תקציר

מחקר זה בוחן את תופעת ריבוי הכשרויות בשוק מצרכי המזון המיוצרים בישראל. מטרת המחקר היא לאמוד את היקף התופעה ולהסיק מן הממצאים לגבי מידת הרלוונטיות של כשרות הרבנות הראשית ליצרני המזון. מחקר זה אף כולל פרק המתייחס להתנהלותה של הרבנות הראשית במלאכת ההשגחה והפיקוח, בו הוא משלב את ממצאיו של דו"ח מבקר המדינה העדכני בנושא.¹

במחקר נבדקו 506 מוצרים כשרים המיוצרים בישראל על פני מגוון רחב של מחלקות מזון ברשת המשרתת את הציבור הרחב. להלן ממצאי המחקר:

- ריבוי כשרויות: 82% מתוך המוצרים שנבדקו בעלי לפחות 2 כשרויות, כלומר, לפחות כשרות פרטית אחת נוספת על כשרות הרבנות.
- כפל כשרויות: ב-57% מתוך המוצרים שנבדקו נראתה תופעה של כפל כשרויות – כשרות פרטית אחת נוספת בלבד על זו של הרבנות.

¹ דוח שנתי 2017 – הפיקוח על כשרות המזון, מבקר המדינה, מאי 2017. זמין ב: <http://www.mevaker.gov.il>

- שילוש כשרויות: ב-25% מתוך המוצרים שנבדקו נראתה תופעה של שילוש כשרויות – לפחות 2 כשרויות פרטיות נוספות על כשרות הרבנות.

- במחלקת הבשר לא נמצא כפל כשרויות כלל, וזאת מסיבות הייחודיות למחלקה זו שיפורטו בהמשך. ללא מוצרי הבשר, הממצאים הינם דרמטיים אף יותר.

הממצאים מצביעים באופן מובהק על נכונותם הגבוהה של יצרני מזון בישראל לרכוש הכשרים פרטיים מעבר לכשרות הרבנית המחויבת מכוח החוק, חרף העלויות הנוספות הכרוכות בכך. מן המחקר עולה כי מערך הכשרויות הפרטי בישראל הוא מקרה מובהק של רגולציה וולונטרית; בעוד הרבנות הראשית משמשת רגולציה ממשלתית, הכשרות הפרטיות, שנועדה לתת מענה לדרישות הקפדניות יותר של נתח מסוים בציבור הצרכנים, למעשה מתפקדת כרגולציה וולונטרית. מצאנו עוד כי במקרים רבים תפקודה של הרבנות הראשית אינו אפקטיבי או נעדר ערך מוסף מבחינה כשרותית. הדבר מתבטא במעורבותה המועטה של הרבנות המקומית במלאכת הפיקוח וההשגחה על בתי עסק בתחום פעילותה, כאשר אלו עובדים עם הכשרים פרטיים, וכמו כן, בחוסר האחידות של נהלי ההשגחה בין מועצות דתיות שונות.

מערך הכשרות הממלכתי

המסגרת הנורמטיבית

ראשית העיסוק בתחום הכשרות החל כבר בהקמת המדינה, עם מסירת "מסמך הסטטוס קוו" מידי הסוכנות היהודית לאגודת ישראל העולמית. המסמך כלל הסדרים ציבוריים בתחום הדת ובכללם גם נושא הכשרות.² עם זאת, לא הייתה בו תשתית רגולטורית של ממש בנוגע לענייני כשרות. תשתית זו הונחה בחקיקתם של מספר חוקים; **חוק הרבנות הראשית לישראל התש"ס-1980** הקובע כי אחד מתפקידי מועצת הרבנות הראשית הינו "מתן תעודות הכשר על כשרות";³ **חוק איסור הונאה בכשרות התשמ"ג-1983** מוסיף וקובע את זהות מעניקי הכשרות. על פי חוק זה, היחידים שרשאים לתת תעודת הכשר הם מועצת הרבנות הראשית לישראל או רב שהיא הסמיכה לכך; רב מקומי המכהן במקום שבו נמצא בית האוכל, מקום השחיטה או מקום הייצור של מצרך; החוק אף מגדיר את המונח "רב מקומי" כמי שבידו אישור בכתב מאת מועצת הרבנות הראשית לישראל שהוא רב בישראל, והוא מכהן כרב עיר, רב מועצה אזורית, רב מושב או רב

² נוסח מסמך הסטטוס קוו, הסוכנות היהודית, ספטמבר 1947. זמין ב: www.news1.co.il
³ חוק הרבנות הראשית לישראל, תש"ס-1980, ספר החוקים 965, מרץ 1980. זמין ב: <https://www.knesset.gov.il>

קיבוץ.⁴ לעניין תעודת הכשר בצה"ל – הרב הראשי לצבא ההגנה לישראל או רב צבאי שהוסמך על ידו;⁵ חוק בשר ומוצריו התשנ"ד-1994 לפיו יש לייבא בשר לארץ רק לאחר שניתנה לו תעודת הכשר שהוענקה לו על ידי הרבנות הראשית או מי שהיא הסמיכה לכך.⁶

עם השנים החלו גופים פרטיים להציע תעודות כשרות נוספת המצטרפות לזו של הרבנות, ופסיקת בג"ץ ב-2016 קבעה כי ללא תעודת כשרות מטעם אחד הגורמים המנויים בחוק, אסור אף כל מצג כשרותי בכתב בין אם הוא כולל את המונח "כשר" ובין אם לאו.⁷ המשמעות האופרטיבית היא כי רק לאחר שהתקבלה תעודת הכשר מהרבנות המקומית, רשאים אלו הרוצים בכך להוסיף ולבקש תעודת כשרות גם מגופים פרטיים. פסיקה זו רוככה לאחרונה, עת ניתן פסק הדין בדיון הנוסף, בו נקבע כי על אף האיסור להציג כל מצג כשרותי בכתב בהיעדר תעודת כשרות של הרבנות, מותר להציג "מצג אמת בדבר הסטנדרטים עליהם בעל העסק מקפיד ואופן הפיקוח על שמירתם, הכולל גם הבהרה

⁴ חוק איסור הונאה בכשרות, התשמ"ג-1983, אכיפת הונאה בכשרות – היחידה הארצית. זמין ב: <http://old.dat.gov.il>

⁵ שם.

⁶ מתוך: נוהל ייבוא בשר – נהלי אגף הכשרות הארצי של הרה"ר לישראל, הרבנות הראשית לישראל – אגף כשרות ארצית, סי' 1 לחוק. זמין ב: <http://mdb7.org.il>

⁷ בג"ץ 6494/14 שי גיני נ' הרבנות הראשית, יולי 2015. זמין ב: <https://www.gov.il>

מפורשת כי אין בידו תעודת הכשר".⁸ יודגש כי אין בהחלטה זו מתן אישור להצגת תעודת כשרות חלופית, אך ניתנה כאן לראשונה הזכות לפרט בכתב את הסטנדרטים הכשרותיים בהם עומד בית העסק (דבר שבעבר ניתן היה לעשות אך ורק בעל פה).⁹

הגופים המטפלים

בתחום נתינת ההכשרים, הפרקטיקה הנוהגת היא שברוב המקרים, בתי עסק מקבלים הכשר מהרב המקומי ולא באופן ישיר מהרבנות הראשית.¹⁰ הרבנים המקומיים לרוב גם מפעילים את מערך ההשגחה. הרבנות הראשית אחראית אם כן למתן הכשרים בעיקר למוצרי ייבוא, והיא מעניקה הכשרים במקומות שבהם אין רב מקומי, כגון ישובים לא יהודיים. רק במקרים חריגים, רבנים ראשיים מעניקים בעצמם תעודת הכשר. כמו כן, הרבנות הראשית אמונה על אכיפת החוקים שהוזכרו לעיל על ידי הפעלת "מחלקת הונאת בכשרות" אשר תפקידה לאתר עסקים ויצרני מזון שפועלים בניגוד לחוק. גורם נוסף המטפל בנושא הכשרות אלו המועצות הדתיות אשר מקיימות, לעיתים, מחלקות כשרות. המועצה מקבלת את הבקשה למתן תעודת כשרות, מקצה

⁸ דנג"ץ 5026/16 שי גיני נ' הרבנות הראשית לישראל, פסקי דין החלטות ופרוטוקולים, ספטמבר 2017. זמין ב: <http://www.ruling.co.il>

⁹ אורה קורן, בית המשפט העליון: עסק יכול להציג סטנדרט כשרות בלי תעודה מהרבנות, *The Marker*, ספטמבר 2017. זמין ב: <https://www.themarker.com>

¹⁰ הוועדה לבחינת הרפורמה בנושא הכשרות: דו"ח מסכם, ספטמבר 2006. זמין ב: <http://izs.org.il>

משגיחים וקובעת לפי הוראות הרב המקומי את מספר השעות שבהן יש לבצע השגחה, גובה את האגרה ומנפיקה את תעודות הכשרות. המשרד לשירותי דת אחראי לפקח, לסייע וללוות את המועצות הדתיות.¹¹

בנוסף לכך, יש להבין את מרכיבי העלות של בית העסק בשל העבודה מול הרבנות. האגרה שעל בית העסק לשלם לרבנות נקבעת בתקנות שירותי הדת היהודיים (אגרות שירותים), תשע"ד-2013,¹² והאגרות הגבוהות ביותר (למפעל המעסיק מעל 31 עובדים וליקב המעסיק מעל 11 עובדים) מגיעות לכ-9,000 ₪ לשנה, סכום זעום במונחים של מפעל גדול. אולם, חשוב להבין שמדובר בעלות של פתיחת תיק ותחילת התהליך בלבד. שכן, לצורך קבלת תעודה יש להעסיק משגיח כשרות, אשר עלותו כמו גם היקף השעות שלו נקבעים על ידי הרבנות המקומית.

קביעת כללי הכשרות

מועצת הרבנות הראשית לישראל אימצה לידיה את האחריות לקביעת הרף והנורמות ההלכתיות של מערך הכשרות, אף על פי שסמכות זו לא משתמעת מפורשות מן החוק. באופן מעשי, אגף

¹¹ נטע משה, תיאור מערך כשרות מזון ומשקאות בישראל ואומדן עלויות, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ינואר 2017. זמין ב: <https://www.knesset.gov.il>
¹² רשומות: קובץ התקנות, המשרד לשירותי דת, אוקטובר 2013, עמ' 48. זמין ב: <http://dat.gov.il>

הכשרות הארצי מפיץ נהלי כשרות לרבנויות המקומיות ובשנת 2015 אף יצאה לאור מטעמו החוברת **השגחה וכשרות: המדריך למשגיחי כשרות**, אשר כוללת סקירה מעמיקה של עיקרי נהלי הכשרות של הרבנות הראשית לישראל. נהלים אלו חוברו על ידי מנהלי מחלקת הכשרות על בסיס ניסיונם רב השנים בתחום.¹³

בדרך זו שואפת הרבנות הראשית להנחיל כללים ונהלים מינימליים אחידים בתחום הכשרות, אם כי ההכרעה הסופית בעניין נותרת בידי הרב המקומי, אשר רשאי ברצונו הטוב לקבלם או לחילופין, לקבוע הלכה למעשה דרישות מחמירות יותר. כאן ראוי לציין כי למעשה קיימת תלות מובנית של בתי העסק בגישתו ההלכתית של הרב המקומי בשטחו הם פועלים אשר עשויה ליצור לעיתים חוסר שוויון בין עסקים המבקשים תעודת כשרות. סוגיה זו מהווה מקור לביקורת כלפי מערך הכשרות במתכונתו הנוכחית.¹⁴

¹³ **השגחה וכשרות: המדריך למשגיחי כשרות, הרבנות הראשית לישראל**, ינואר 2015. זמין ב: <https://www.docdroid.net/DrgKADJ/document.pdf> כמו כן, מוציאה הרבנות אחת לחודש "עדכון כשרות" בו היא מתריעה בפני הפרות כשרות, תעודות שהוסרו, בעיות שהתגלו בקרב גופים פרטיים וכו'. ראו: <http://www.rabanut.gov.il>

¹⁴ ראו בסוגיה זו: **מעריך הכשרות בישראל: תמונת מצב, בעיות והצעת "ההפרטה הממלכתית"**, המכון לאסטרטגיה ציונית, אפריל 2014. זמין ב: <http://izs.org.il/papers/kashrus.pdf>

מעריך הכשרות הפרטי

התשתית החוקית למעריך הכשרות הפרטי

במקביל למעריך הכשרות הממלכתי, פועלים ארגונים פרטיים נותני הכשר המכונים לרוב "בד"צים". בראש כל ארגון עומד רב שהוא הסמכות ההלכתית להענקת הכשרות. ארגונים אלו מפעילים מעריך משגיחים משלהם וגובים אגרות מבעלי העסקים המושגחים תמורת ההכשר שהם מציעים.¹⁵ חוקיות פעילותם של נותני ההכשר הפרטי מבוססת על עקרון חופש ההתאגדות והעיסוק, שמטילה את המגבלות (כדוגמת החובה להחזיק בהכשר ממלכתי) על ייצרני המזון או משווקיו ולא על נותני ההכשר. כפי שהזכרנו, קיים איסור על בעלי עסקים להציג את בית האוכל שבבעלותם ככשר ללא תעודת כשרות מהרבנות הראשית או הרב המקומי. לפיכך, הדרך החוקית היחידה עבור בעלי עסקים המעוניינים בהכשר מסוג "בד"צ" היא החזקת שתי תעודות הכשר: אחת מטעם הרבנות הראשית, והשנייה מטעם מעניק

הכשרות הפרטי.¹⁶

¹⁵ הוועדה לבחינת הרפורמה בנושא הכשרות: דו"ח מסכם, ספטמבר 2006. זמין ב:

<http://izs.org.il>

¹⁶ שם.

שוק הכשרות הפרטי כמקרה בוחן של רגולציה וולונטרית

יש המבקשים להסביר את קיומו של משטר הכשרות הפרטי בישראל כמקרה של רגולציה וולונטרית בתחום המזון. מושג זה מתייחס למשטרים רגולטוריים שאינם כרוכים בכפייה חוקית ואינם מבוססים על איום ומימוש של סנקציות פורמאליות.¹⁷ מקורה של רגולציה וולונטרית באי שביעות רצון מהרגולציה הממשלתית הקיימת בתחום מסוים, והשימוש בה נעשה על ידי קביעת סטנדרטים ודרישות מחמירים יותר בתחום המבוקש על מנת לתת מענה להיבטים חברתיים, מוסריים ואחרים.¹⁸ כך בתחום הכשרות, מערכת הכשרות הפרטית שהתפתחה במקביל למערכת הכשרות מטעם המדינה נועדה לתת מענה לקהל צרכנים שאינו מסתפק בסטנדרטים של הכשרות הממלכתית ומשום כך, בוחר לאמץ תו תקן נוסף, קפדני יותר.

נקודה מעניינת ואף מפתיעה בסוגיה זו היא מגמת ההתרחבות המתמשכת של מערך הכשרות הפרטי בישראל. בראשית הקמת המדינה פעלו מספר גופים פרטיים בודדים בתחום הכשרות, הבולט בהם הוא בד"צ העדה החרדית, ובשנות ה-60 וה-70 קמו בנוסף בד"צ אגודת ישראל ובד"צ לנדא בבני-ברק. ההתרחבות

¹⁷ ראו בהרחבה במאמר הבא של מוטי טליאס: רגולציה וולונטרית בישראל, מכון ון ליר בירושלים, דצמבר 2015, עמ' 4-5. זמין ב: <http://hazan.kibbutz.org.il>

¹⁸ שם. עמ' 16-17.

המשמעותית של שוק הכשרות הפרטי התרחשה בשנות ה-80, לאחר כניסתו לתוקף של חוק הכשרות בשנת 1983 ומגמה זו ממשיכה עד ימינו.¹⁹ נכון למאי 2015, שוק הכשרות הפרטי בישראל כלל 33 גופים,²⁰ וכיום, מוצרים רבים נושאים תו כשרות פרטי בנוסף לכשרות הממלכתית המוענקת על ידי הרבנות הראשית, חלקם אף יותר מאחד. על פי התיאוריות העוסקות ברגולציה וולונטרית, בהינתן מענה של המדינה לדרישה הציבורית, לא צפויה התחזקותן של תביעות מחוץ למסגרת הפורמאלית, באופן וולונטרי. אולם, בניגוד למצופה, דווקא לאחר קבלתו של חוק המסדיר את משטר הכשרות הציבורי (ביוזמת החרדים), קרי: **חוק איסור הונאה בכשרות התשמ"ג-1983**, אשר נותן מענה מספק למרבית הציבור בישראל, מספר גופי הכשרות הפרטיים והיקף פעילותם ממשיכים לגדול, זאת ככל הנראה כתוצאה מגידול באוכלוסיית הצרכנים המבקשים כשרות מהודרת וכן בשל מאבקי כוח בין זרמים חרדיים שונים.²¹ סוגיות אלו ואחרות העולות מטבעו ותפקודו של מערך הכשרות הפרטי

¹⁹ מוטי טליאס, **הכשרות הפרטית בישראל: רגולציה וולונטרית כתוצר משולב של ביקוש והיצע**, *חקר החברה החרדית*, מאי 2015, עמ' 146-117. זמין ב: <https://haredisociety.org>

²⁰ שם. עמ' 1.

²¹ שם. עמ' 3.

בישראל ידונו במהלך המחקר המובא להלן ומסקנותיו ייבחנו
לאור המסגרת התיאורטית שהונחה כאן.

ריבוי הכשרויות הפרטיות בישראל

מטרת המחקר הנוכחי היא לאמוד את היקף התופעה של ריבוי כשרויות בישראל כיום ולבחון לאור הממצאים את מידת הרלוונטיות של כשרות הרבנות הממלכתית לאוכלוסיית היצרנים והצרכנים. לשם כך, ביצענו בדיקה של מספר הכשרויות הפרטיות שמוסיפים יצרנים על זו הבסיסית אותה מחויבים לקבל מהרבנות. נדגיש כי מחקרנו עוסק אך ורק במוצרים המיוצרים בישראל, ולא במוצרים מיובאים או במסעדות. בכדי לנטרל דרישה מקומית לכשרויות מסוימות, מה שעלול לעוות את הממצאים, ביצענו את המחקר בסופרמרקט מרשת "פרש" בעיר הרצליה. מדובר במקום ללא ריכוז גדול של אוכלוסייה דתית ו/או חרדית, וברשת שאינה מכוונת בהכרח לאוכלוסייה זו. בדרך זו השגנו מידע המשקף את התפלגות הביקוש לכשרויות שונות באופן התואם ככל הניתן את המציאות בשטח.

מתוך ניסיון לבצע מחקר מקיף ככל האפשר, סקרנו מגוון רחב של מחלקות מזון: סלטים, בשר, מוצרי חלב, יינות, שימורים, קפואים, משקאות קלים, דגנים ומאפים. במהלך המחקר נבדקו 506 מוצרים כשרים המיוצרים בישראל, כאשר לכל מוצר נבדקו

מספר הכשרויות, הגופים המעניקים והרשות המקומית שהעניקה את הכשרות ע"פ חוק.

בהקשר זה, נעיר הערה נוספת בדבר הסוגים השונים של גופים המעוניינים לקבל תעודת כשרות. התוספת לתקנות שירותי הדת היהודיים (אגרות שירותים), תשע"ד-2013 מונה מספר סיווגים של מבקשי תעודת כשרות: בתי אוכל, בתי מלון והארוחה, אכסניות, אולמות אירועים, מפעלים ובתי חרושת למזון ולמשקאות, מוסדות הכוללים מטבחים, יקבים, חנויות מזון, משחטות מרכולים, מטעים וכרמים ובתי אריזה לפירות.²² עניינו של מחקר זה הינו מפעלים ובתי חרושת למזון ולמשקאות, כולל מאפיות ומגדניות המייצרים בישראל.

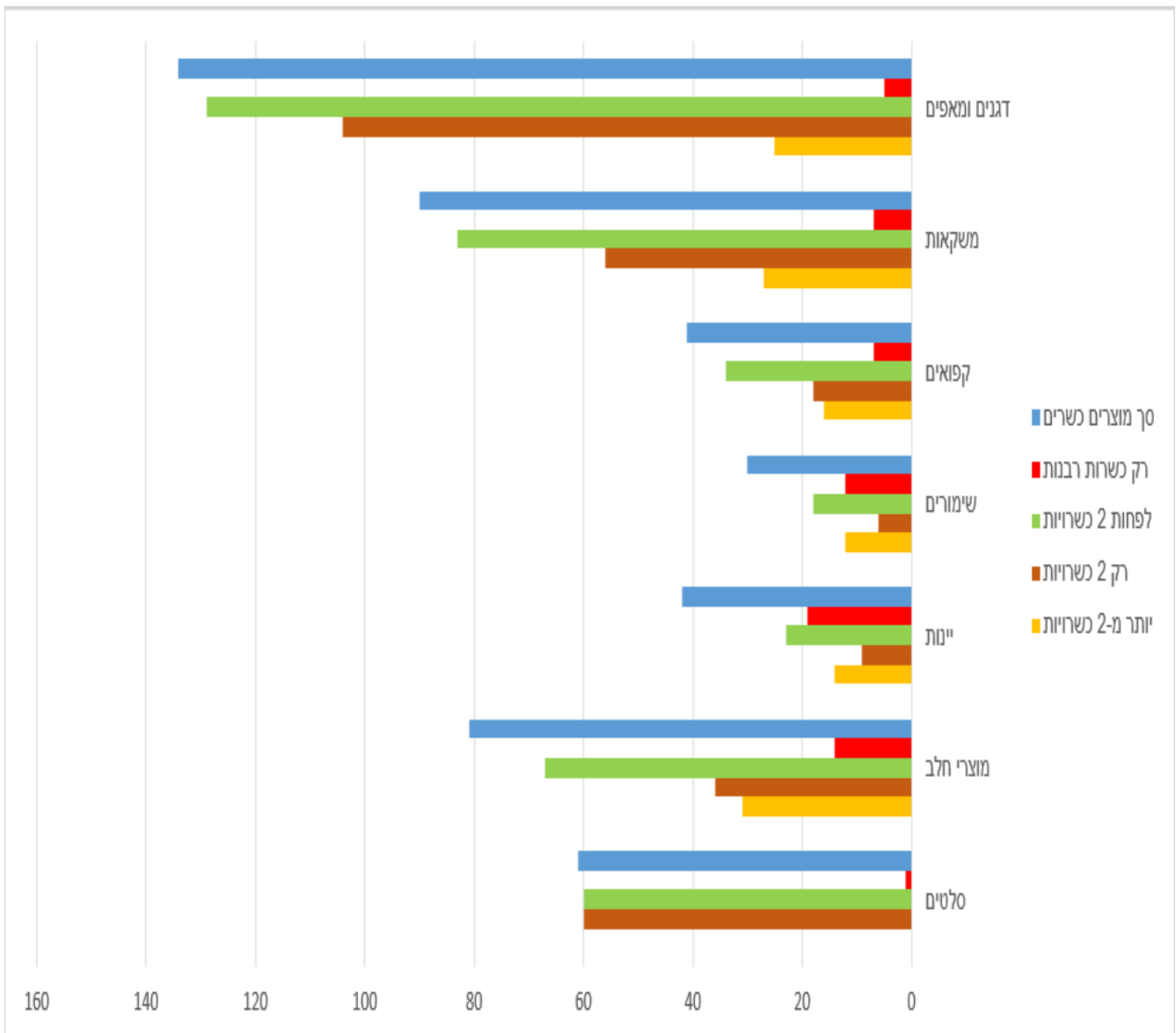
בכדי ליצור שפה אחידה בנוגע לממצאים, בחרנו להתייחס לתופעת ריבוי הכשרויות בכללותה כאל **ריבוי כשרויות**. לקיומה של כשרות אחת נוספת בלבד על זו של הרבנות קראנו **כפל כשרויות**, ואילו לקיומן של שתי כשרויות נוספות או יותר על פני זו של הרבנות קראנו **שילוש כשרויות**.

²² רשומות: קובץ התקנות, המשרד לשירותי דת, אוקטובר 2013, עמ' 52-50. זמין ב: <http://dat.gov.il>

להלן ממצאי המחקר :

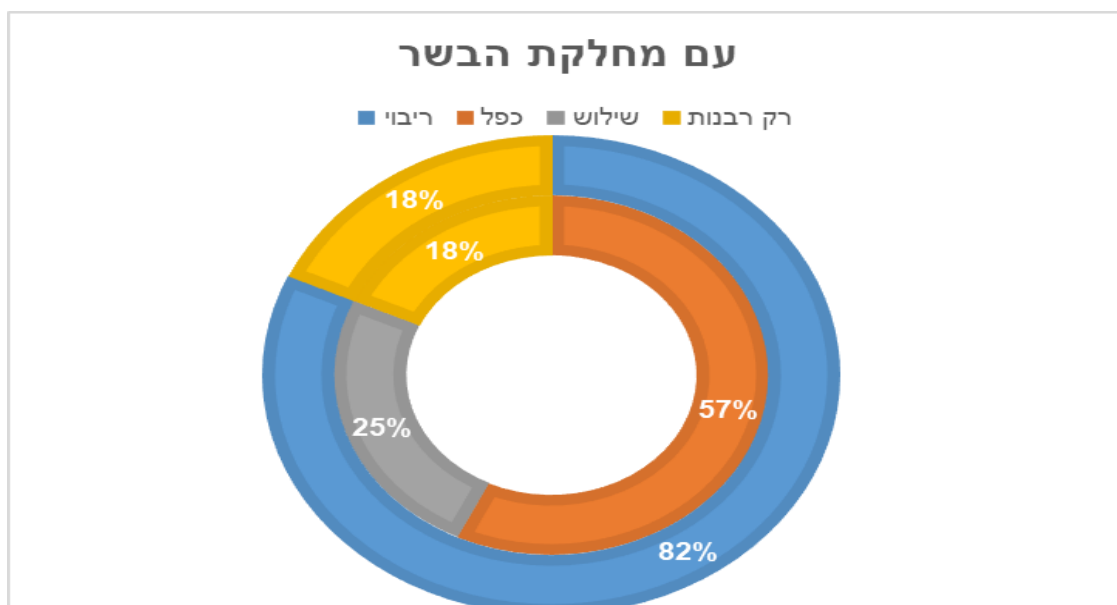
	שילוש כשרויות	%	כפל כשרויות	%	ריבוי כשרויות	%	רק כשרות רבנות	סך מוצרים כשרים	
בשר	0	0	0	0	0	100	27	27	
שימורים	12	20	6	60	18	40	12	30	
קפואים	16	44	18	83	34	17	7	41	
יינות	14	21	9	55	23	45	19	42	
סלטים	0	98	60	98	60	2	1	61	
מוצרי חלב	31	44	36	83	67	17	14	81	
משקאות	27	62	56	92	83	8	7	90	
דגנים ומאפים	25	78	104	96	129	4	5	134	
סך הכל	125	57	289	82	414	18	92	506	

גרף 1: התפלגות מוצרים על פי מס' כשרויות

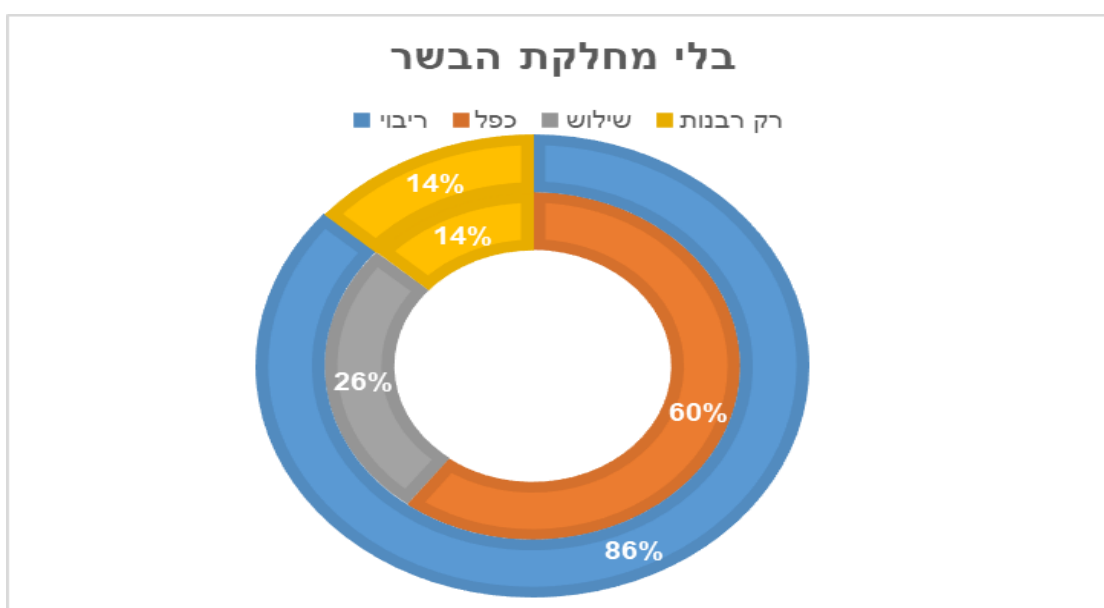
גרף 2: התפלגות מוצרים על פי מס' כשרויות (באחוזים) כולל

מחלקת הבשר

גרף 3: התפלגות מוצרים על פי מס' כשרויות (באחוזים) ללא

מחלקת הבשר

ממצאי המחקר מראים כי מתוך כלל המוצרים שנבדקו:

● **ל-82% אחוז מהמוצרים יש לפחות 2 כשרויות.** משמעות

הממצא היא שב-82% מהמוצרים קיימת בנוסף לכשרות של הרבנות המקומית לה מחויב היצרן מכוח החוק, לפחות כשרות אחת נוספת מטעם גוף פרטי. ממצאי המחקר מלמדים על מקומה של הרבנות המקומית, זו שמחויבים לה בעלי המפעלים לפי החוק. על פי הממצאים, ב-82% מהמוצרים הכשרות של הרבנות אינה מספקת את סטנדרט הכשרות שבו מעוניין היצרן, ועל כן הוא נאלץ לפנות לגופים פרטיים שיספקו את הסטנדרט המבוקש. כבר בנקודה זו חשוב לציין כי ישנה התפלגות שונה בין מחלקות המזון השונות, עליה נעמוד בהמשך המחקר. המחלקות בהן נפוצה ביותר תופעת זו של ריבוי כשרויות הינן מחלקות הסלטים (98%), הדגנים והמאפים (96%) ומחלקת המשקאות הקלים (92%). בקצה השני, מצאנו כי במחלקת הבשר לא קיים ולו ריבוי כשרות אחד (0%) ובמחלקת היינות קיים ריבוי כשרויות ב-55% מהיינות.

● **ב-57% מן המוצרים יש כפל כשרויות.** משמעות הממצא היא

שב-57% מהמוצרים קיימת בנוסף לכשרות של הרבנות המקומית לה מחויב היצרן מכוח החוק, כשרות אחת נוספת

מטעם גוף פרטי. תופעה זו מעידה על כך שהיצרן מזהה תועלת מסוימת ברכישת כשרות מטעם בד"צ פרטי אחד בנוסף לכשרות של הרבנות. כלומר, ניתן להסיק כי ציבור היצרנים מוכן לספוג עלויות נוספות בתהליך ייצורם של מגוון רחב של מוצרים, מתוך הנחה שיש פלח שוק משמעותי שהכשרות הסטנדרטית אינה מספקת אותו, גם אם לא עד כדי תביעה להכשר המקובל ביותר. כאן המקום להתייחס גם לנקודת המבט הצרכנית. בעוד ישנם צרכנים אשר לא ירכשו מוצר ללא כשרות פרטית, בפועל אין כמעט צרכנים שיימנעו מרכישת מוצר בעל כשרות פרטית הנעדר כשרות של הרבנות המקומית. עובדה זו מחזקת את הרושם כי קהל הצרכנים הרוכש מוצרים בעלי כפל כשרויות, לרוב אינו רואה בכשרות הסטנדרטית נחוצה ככשרות משלימה לכשרות הפרטית, ומכאן יוצא כי הכשרות הממלכתית מתייתרת.

- **ב-25% מהמקרים נצפתה תופעה של שילוש כשרויות, קרי** הסתמכות על לפחות שני גופים פרטיים בנוסף לרבנות המקומית. תופעה זו זוהתה כשונה מתופעת כפל הכשרויות: נמצא כי למרות השיעור הגבוה של מוצרים בעלי ריבוי כשרויות (82% כאמור), 25% מהמוצרים היו בעלי 3 השגחות או יותר. זאת אומרת ש-18% מהמוצרים הכשרים המיוצרים בישראל

שנבדקו במחקר הינם בעלי הכשר אחד בלבד (של הרבנות), 57% מהמוצרים הינם בעלי 2 השגחות בלבד, ו-25% מהמוצרים בעלי 3 השגחות או יותר. ראוי לציין כי שילוש הכשרויות בלט במחלקות הבאות: שימורים, קפואים ומוצרי חלב. תופעה זו של שילוש כשרויות מחייבת ניתוח, משום שבעוד כפל כשרויות נובע לכאורה בשל אי-עמידה של השגחת הרבנות המקומית בסטנדרט הכשרות המבוקש על ידי ציבור הצרכנים, לכאורה די היה בהוספת כשרות פרטית נוספת אחת המייצגת את הסטנדרט הגבוה ביותר, ויש לעמוד על מניעי המפעלים לפנות למספר גופים פרטיים במקביל.

- לאחר קיזוז מחלקת הבשר החריגה, בה לא מצאנו מוצרים עם כפל כשרויות כלל, מתקבל כי ב-86% מהמוצרים (ללא מחלקת הבשר) קיים לכל הפחות כפל כשרויות, וב-26% מהמוצרים קיים לפחות שילוש כשרויות (ללא מחלקת הסלטים).²³ חשוב להדגיש כי קיזוז זה אינו מובן מאליו וממצאי מחלקות אלו ייבחנו בנפרד בהמשך המחקר.

²³ בחלק מהמוצרים נמצאו אף 4 כשרויות ויותר.

הסברים לתופעת ריבוי הכשרויות

מראיונות טלפוניים שביצענו עם בעלי מפעלים, כמו גם ראיונות דומים שהתבצעו ופורסמו בעבר,²⁴ למדנו כי היחס לכשרות פרטית הוא כאל קמפיין שיווק. משמעות הכשרות הפרטית עבור בעל המפעל, היא שבעוד הכשרות של הרבנות מנגישה את מוצריו כלפי שוק אוכלי הכשר ה"בסיסיים", הרי שעבור חלק נכבד מצרכני האוכל הכשר הוא עדיין נמצא מחוץ לתחום בשל תפיסתם של אותם אנשים את איכות הכשרות של הרבנות כנמוכה.

בכדי להבין את הדברים לעומקם, חשוב להבין את הכוח הצרכני שיש לקהילה החרדית בישראל. ישנו קושי רב לאמוד את גודלה של האוכלוסייה החרדית בישראל, בשל הקושי להגדיר את חבריה (דהיינו לענות על השאלה: מיהו חרדי?), אולם הערכות סטטיסטיות מנו בסוף 2010 כ-833,000 חרדים במדינת ישראל, המהווים למעלה מ-10% מכלל האוכלוסייה. הגידול באוכלוסייה החרדית גדול לאין שיעור מזה הממוצע בישראל, ומעקב אחרי כמה עשורים מצביע על שיעור ריבוי של בין 4%-7% בשנה.²⁵

²⁴ מירב קריסטל, "חותמת כשרות של בד"ץ יותר טובה מפרסומת", *YNET*, דצמבר 2009. זמין ב: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3825367,00.html>
ראו גם: נעמי דרום, "כשר אבל מרויח", *הארץ*, מרץ 2011. זמין ב: <https://www.haaretz.co.il>

²⁵ ראובן גן, *החרדים בחברה הישראלית – תמונת מצב 2014*, מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית, פברואר 2015, עמ' 3. זמין ב: <http://www.kinneret.ac.il>

נתונים אלו מציירים את הקהילה החרדית כקהילה צעירה, בעלת משפחות גדולות המכפילה את עצמה כל 10-16 שנה. לפי דו"ח "ישראל 2028" אם המגמות הדמוגרפיות המתוארות לא ישתנו באופן דרסטי, הרי שב-2028 תהווה האוכלוסייה החרדית למעלה מ-20% מאוכלוסיית המדינה.²⁶ מדובר אם כן בפלח שוק משמעותי שבעלי מפעלים חייבים לתת עליו את הדעת.

אם לא די בכך, הרי שהאוכלוסייה החרדית אינה נסמכת כולה על סמכות כשרותית אחת, מה שהוביל לממצאים שגילה דו"ח של התאחדות התעשיינים ב-2006 לפיו הציבור החרדי משתמש ב-23 כשרויות שונות במוצרי המזון שהוא צורך.²⁷ כאן יש להבין שמוסדות הכשרות השונים מספקים כשרויות שונות לאוכלוסיות שונות בתוך הקהילה החרדית (חסידיים, ליטאים וכו') כמו גם לבעלי מנהגים שונים (עדות המזרח ואשכנזים), אך הם גם משמשים ככלי כלכלי-פוליטי-חברתי בתוך הקהילה ומנהלים מאבקי שליטה ביניהם.²⁸ אולם, על אף האמור דומה כי ישנן כשרויות שבולטות ביחס לאחרים בכל הנוגע להיקף ההסתמכות

²⁶ דוד ברודט (עורך), **דוח ישראל 2028 – חזון ואסטרטגיה כללית-חברתית בעולם גלובלי**, מרץ 2008, עמ' 30. זמין ב: <https://www.neaman.org.il>

²⁷ אבי דגני ורינה דגני, **סקר דפוסי קניית מזון במגזר החרדי בישראל**, יולי 2006. זמין ב: <http://www.industry.org.il>

²⁸ כך לדוגמא, בשנים האחרונות ניתן להצביע על הסכסוכים בין דוד שווימר לבין הבד"ץ של העדה החרדית ובין הרב רובין לבין העדה החרדית. מאבק נוסף שהחל לאחרונה הוא זה שבין בד"ץ אגודת ישראל לבין בד"ץ העדה החרדית בשל המעבר של מחלבות תנובה לכשרות של העדה החרדית. ראה לדוגמא: **"הכשרות כקרדום לחפור בו"**, *המבשר*, אוגוסט 2017. זמין ב: <http://www.kikar.co.il>

עליהן בקהילה החרדית. כך סקרים שונים מצביעים על קבלה של בין 80%-98% מקרב הקהילה החרדית את ההשגחה של בד"צ העדה החרדית, וקבלה של כ-50% את ההשגחות של הרב לנדא והרב רובין.²⁹

לאור ניתוח זה, קל להבין את פשר הפניה לגופי כשרות פרטיים לצורך קבלת כשרות נוספת. מבחינת בעלי המפעלים מדובר על הוצאה שתניב להם הכנסה נוספת בדמות של פתיחת שווקים חדשים וחדירה לפלחי אוכלוסייה נוספים. הוצאה זו, מבחינה שיווקית אינה שונה בהרבה מהוצאות עבור קמפיין פרסומי בטלוויזיה או בשלטי חוצות שמטרתו היא להרחיב את קהל הצרכנים. כך גם מפעלים שבוחרים לעבוד עם כמה גופי כשרות פרטיים במקביל מוסברת לאור העבודה שגופים שונים פותחים את הדלת לקהלים שונים. דוגמא לכך ניתן לראות ב"ועדת מהדרין" של תנובה שנועדה לתת מענה לצורך זה. הוועדה מורכבת ממספר רבנים המייצגים גופים קטנים יותר; רב יעקב מאיר שטרן (יו"ר הוועדה), הרב שמואל אליעזר שטרן (בד"צ חוג חתם סופר), הרב דב לנדאו (פוסק בירושלים), נציגי בד"צ מחזיקי הדת של חסידות בעלז ורבנים נוספים דוגמת הרב יהושע הורביץ (דיין בבתי

²⁹ נעמי דרום, "כשר אבל מרויח", הארץ, מרץ 2011. זמין ב: <https://www.haaretz.co.il>
ראו גם: אבי דגני ורינה דגני, סקר דפוסי קניית מזון במגזר החרדי בישראל, יולי 2006. זמין ב: <http://www.industry.org.il>

דין בירושלים ובני ברק) והרב עמרם אדרעי (עורך האנציקלופדיה
לכשרות).³⁰

אין חולק כי כשרויות אלו יוצרות עלויות נוספות, ולעיתים אף
גבוהות, שמגולגלות בבוא העת לצרכן הישראלי, גם אם הוא אינו
צורך כשרויות אלו. אולם לפי הממצאים שאספנו: 82% מוצרים
בעלי לפחות שתי כשרויות ו-25% מוצרים בעלי שילוש כשרויות,
דומה שקיים ביקוש בקרב היצרנים לאותם כשרויות פרטיות
מתוך רצון להרחיב את מעגל הלקוחות ולחדור לאוכלוסיות ופלחי
שוק חדשים. הדבר אינו שונה מגלגול העלויות של קמפיינים
שיווקיים אחרים אותם מהוונות חברות המזון למחיר המוצר
לצרכן.

³⁰ ראה אתר הכשרות של תנובה :
<http://kashrut-tnuva.co.il/kosher.php?actions=show&id=67>

חריגים

לאחר ביצוע המחקר האמפירי הראשוני וניתוח הממצאים, גילינו כי במחלקת הבשר הקפוא לא התגלה ולו כפל כשרויות אחד.³¹ בעקבות זאת ביצענו מחקר נוסף בסופרמרקט מרשת "אושר עד" המשרת גם את הציבור החרדי. בדיקת מוצרים במחלקת הבשר המקבילה ב"אושר עד" הניבה תוצאות שונות בתכלית:

יותר מ-2 כשרויות	רק 2 כשרויות	לפחות 2 כשרויות	רק רבנות
25%	70%	95%	5%

לאור נתונים אלו, דומה כי בשוק הבשר קיימים מותגים המיועדים לציבור החרדי, ולצורך כך היצרנים מצטיידים בשני פסי ייצור: אחד עם כשרות רגילה (רבנות) ואחד עם כשרות מהודרת (פרטית). זאת בניגוד ליצרנים אחרים, הבוחרים לוותר מראש על הביקוש לכשרויות ברמה גבוהה יותר מזו של הרבנות, ומייצרים מוצרי בשר בעלי כשרות מטעם הרבנות בלבד.

³¹ ראה טבלה לעיל.

לצורך הבנת הרתיעה מהכשרויות הפרטיות בקרב היצרנים בשוק הבשר, יש להבין לעומק את מורכבות ההכשרים, עלויות העבודה ושיעור השחיטות הפסולות שמהוונות לבשר שנמכר. דיון זה חורג ממסגרת נייר העמדה, אולם בנוגע לעופות נציין שפסילה של 20% נחשבת לסבירה. חל איסור על מכירת עופות אלו לשוק הישראלי והם נמכרים דרך מפיצים בעיקר לשוק הערבי, אך ההפסדים בגינם מהוונים לעופות הכשרים שמגיעים לצרכן הישראלי שקונה עוף כשר.³²

במפעלים בהם פועל בד"צ פרטי בצד הרבנות המקומית נוהגים משגיחי הבד"צ הפרטי להעביר עופות עם פגמים שאינם בהכרח פוסלים אותו מלהיות כשר למשגיחים של הרבנות, וכך העוף מקבל הכשר של רבנות (פעמים שגם כשרות ברמת מהדרין).³³

עלות נוספת זו לא נעלמה גם מעיני הצרכנים החרדים, וב-2011 הוביל הרב אבא טרוצקי ביחד עם אתר "כיכר השבת" את "מאבק הבשר" שמטרתו הורדת מחירי הבשר הכשר המיובא.³⁴ כחלק מהמאבק אף נחשפו פרטים אודות עלויות השחיטה מהם עולה כי

³² כך עולה מהדיון ב-תא (הרצ'י) 9261-06-09 עוף העמק בע"מ (בפירוק) נ' הל יסכה בע"מ, פסקי דין החלטות ופרוטוקולים, יוני 2011. זמין ב: <http://www.ruling.co.il>

³³ כך עולה מתוך בדיקה שערך הרב משה כ"ץ מארגון כושרות. זמין ב: <https://www.kosharot.co.il>

³⁴ אבא טרוצקי, "מחאת האוהלים? טייקוני הכשרות מרוויחים עלינו הון", כיכר השבת, אוגוסט 2011. זמין ב: <http://www.kikar.co.il>

מתוך 300 ראשי בקר, 90 הינם מסוג הכשרות "חלק", 160 הינם ברמה הבסיסית של כשר, ואילו 50 הנותרים הם "טריפות" ונאסרים לאכילה.³⁵ העלויות המצטברות בשוק הבשר כה גבוהות, עד שהגעה למחיר שיווי משקל או לכמות שיווי משקל אינה אפשרית או משתלמת לבעלי מפעלים רבים והם בוחרים שלא להוסיף כשרות פרטית נוספת מתוך ויתור מודע על צרכני כשרות כאלו ואחרים. זאת בניגוד לתעשיות אחרות, דוגמת היין, בה נהוג לייחס עלויות כשרות של כחצי ש"ח בלבד לבקבוק.³⁶ כתוצאה מכך, ישנם מפעלים המשווקים בשר בהכשר של הרבנות המקומית בלבד לקהל שאינו מגביל את עצמו לכשרות פרטית כזו או אחרת, וישנם מפעלים המשווקים בשר עם הכשרים נוספים לקהלי היעד של אותם ההכשרים על כל העלויות המשתמעות מכך.

במחלקת הסלטים נרשם אחוז גבוה במיוחד של כפל כשרויות – 98% מתוך כלל מוצרי הסלטים שנבדקו. עם זאת, לא נרשם ולו שילוש כשרות אחד במחלקה זו, והיא למעשה היחידה (פרט למחלקת הבשר) שבה נראתה תופעה זו. בדיקה מעמיקה יותר של הנתונים מגלה כי מוצרי הסלטים בהם נראה כפל החזיקו באחד

³⁵ אבא טרוצקי, "העושה נחשף: כך גזלני הבשר עושים קופה על חשבון הציבור", כיכר השבת, אוגוסט 2011. זמין ב: <http://www.kikar.co.il>

³⁶ שרגא גבהרד, "השגחה עליונה: מחיר כשרות היין", סנהדריןק, מאי 2016. זמין ב: <http://www.sanedrink.co.il>

משלושה סוגים של הכשרים פרטיים בלבד, כאשר ההכשר המוביל הופיע על פני 36 מתוך 60 המוצרים בעלי כפל הכשרויות (60% מן המקרים). קיומם של מספר מועט של הכשרים פרטיים במחלקה זו, ובפרט תפוצתו הרבה של אחד מהם, עשויים ללמד אותנו כי מעמדם הגבוה של הכשרים פרטיים מסוימים מייתר את הצורך של יצרנים לרכוש הכשרים פרטיים נוספים, בעלי מעמד פחות יותר. ולחילופין, ריבויים של הכשרים פרטיים במעמד נמוך יותר עשוי לפצות על היעדרה של כשרות פרטית הנחשבת מובחרת במיוחד. כאן המקום להעיר כי מסקנה זו נתמכת באנשי מקצוע עמם שוחחנו לצורך המחקר, אך אינה משתמעת באופן מובהק מהנתונים שהצגנו בדבר תופעת שילוש הכשרויות (שם מצאנו מקרים ששילבו הכשר "מובחר" עם הכשרים בעלי מעמד נמוך יותר), וייתכן בהחלט כי קיימים הסברים נוספים לכך. מכל מקום, אין עניינו של מחקר זה לבחון את מעמדם של הכשרים פרטיים אלו ואחרים, אלא להציע הסברים לתופעת ריבוי הכשרויות שהוצגה לעיל.

מעורבותה של הרבנות הראשית בעבודת ההשגחה

והפיקוח

במהלך המחקר גילינו את אשר כבר הצביע עליו מבקר המדינה בדו"ח האחרון שפרסם, לפיו במקומות בהם ישנה כשרות פרטית, המועצות הדתיות אינן מציבות משגיחי כשרות מטעמן ואינן מפקחות על המשגיחים המועסקים בהם, והן מסתמכות לחלוטין על המשגיח הפרטי.³⁷ ממצאים דומים עלו מראיונות שקיימנו, מהם משתמע שהקשר עם הרבנות המקומית מסתכם בתשלום אגרה שנתית וקבלת התעודה מטעמם. זאת אומרת שהרבנות המקומית כלל אינה שולחת משגיח מטעמה, אינה נושאת בהוצאות ההשגחה ולאור המצב תפקידה כהשגחת כשרות מתייתרת.

יתרה מכך, ממצאי הדו"ח הצביעו על אי אחידות בשעות ועלויות ההשגחה בין בתי עסק דומים. הרבנות הראשית לישראל אמנם הוציאה נוהל לקביעת היקף השעות של מפקח כשרות מטעם המועצה הדתית,³⁸ אולם לא קיימת הנחיה שכזו בנוגע למשגיחי

³⁷ דוח שנתי 2017 – הפיקוח על כשרות המזון, מבקר המדינה, מאי 2017, עמ' 113. זמין ב:

<http://www.mevaker.gov.il>

³⁸ קובץ נהלי אגף הכשרות הארצי של הרה"ר לישראל, הרבנות הראשית לישראל – אגף כשרות ארצית.

הכשרות המבצעים בפועל את ההשגחה במפעל.³⁹ מדו"ח מבקר המדינה עולה כי כל מועצה דתית קובעת לעצמה את היקף שעות העבודה הנדרש ואת התעריף עבור כל שעת השגחה, כאשר הפער ביניהן הגיע לעד 290% בתעריפי שעת ההשגחה החודשית.⁴⁰ דו"ח המבקר אומנם עסק בעיקר בחקירת הפרשי התעריפים שבין המועצות האזוריות בקרב מסעדות בעלות אותו אופי ולפעמים אף מאותה הרשת, אך סביר להניח כי הפרשים מעין אלו מצויים גם בהיקף השעות והתעריפים הנגבים ממפעלים ברשויות מקומיות שונות. בהקשר זה חשוב לציין כי בניגוד לנוהל בנוגע לעבודת המפקחים, הרבנות הראשית כמו גם המועצות אינן מפרסמות את השיקולים להיקף שעות עבודתו של משגיח בבית עסק או מפעל, בעוד על גופי כשרות פרטיים המליצה "הוועדה לבחינת מערך הכשרות בישראל" להטיל חובה "לפרסם לציבור בפורמט שייקבע, מהם הסטנדרטים שהוא (גוף הכשרות הפרטי – ג"כ) פועל לפיהם, הן מבחינת דרישות כשרות הלכתיות והן מבחינת הקצאת

³⁹ מפקח הכשרות הינו הגורם המבקר של המשגיח והמפעל. לפי הנוהל תפקידיו של המפקח כוללים בין היתר: ביצוע הנחיותיו של נותן ההכשר; ביצוע ביקורות פיזיות בגוף המבוקר; מילוי דוחות והגשתם לממונה על ממצאים אותם גילה בביקוריו בהתייחס לתפקוד המשגיח או המושגח; הענקת גיבוי ותמיכה למשגיח המקומי; פיקוח על נוכחותו של המשגיח; מתן פתרונות לבעיות המתעוררות לצוות ההשגחה; גורם הרתעה (עמ' 2).

⁴⁰ דוח שנתי 2017 – הפיקוח על כשרות המזון, מבקר המדינה, מאי 2017, עמ' 151. זמין ב: <http://www.mevaker.gov.il>

משאבים על ידו לצורך מתן השירות הכשרותי, לרבות היקף שעות

השגחה בבית עסק וכיוצ"ב".⁴¹

⁴¹הוועדה לבחינת מערך הכשרות בישראל, הרבנות הראשית לישראל, ספטמבר 2016. עמ' 10.
זמין ב: <http://izs.org.il>

סיכום ומסקנות

מחקר זה בחן את תופעת ריבוי הכשרויות בישראל, דהיינו: הוספת כשרויות פרטיות על זו הבסיסית של הרבנות הראשית, על מנת ללמוד על מידת הרלוונטיות של כשרות הרבנות הממלכתית ליצרני המזון המשווקים את מוצריהם לציבור הרחב. לשם כך, ביצענו סקירה מקיפה של 506 מוצרים על פני מגוון רחב של מחלקות מזון, במהלכה נבדקו מספר ההכשרים המופיעים על מוצרים שונים, וסוגיהם.

להלן ממצאי המחקר:

- 82% מתוך המוצרים שנבדקו בעלי לפחות 2 כשרויות – לפחות כשרות פרטית אחת נוספת על כשרות הרבנות.
- ב-57% מתוך המוצרים שנבדקו נראתה תופעה של כפל כשרויות – כשרות פרטית אחת נוספת בלבד על זו של הרבנות.
- ב-25% מתוך המוצרים שנבדקו נראתה תופעה של שילוש כשרויות – לפחות 2 כשרויות פרטיות נוספות על כשרות הרבנות.

- במחלקת הבשר לא נמצא כפל כשרויות כלל כתוצאה מרתיעה מרכישת כשרויות פרטיות עבור מוצרי בשר, הנובעת מעלויות גבוהות במיוחד המאפיינות מחלקה זו.

- לאחר קיזוז מחלקת הבשר החריגה, בה לא מצאנו מוצרים עם כפל כשרויות כלל, מתקבל כי ב-86% מהמוצרים (ללא מחלקת הבשר) קיים לכל הפחות כפל כשרויות, וב-26% מהמוצרים קיים לפחות שילוש כשרויות.

- במחלקת הסלטים לא נרשם ולו שילוש כשרות אחד, דבר המרמז על קשר בין מעמד הכשרות הפרטית המסוימת למספר ההכשרים הפרטיים אותם יבחר היצרן לרכוש.

ממצאים אלו משתקפת תופעה של רגולציה וולונטרית המונהגת על ידי ציבור הצרכנים. הספרות האקדמית מכירה בתופעה זו ומניחה שהיא נוצרת במקרים בהם הרגולציה הממשלתית אינה מספקת את ציבור הצרכנים. במצב הנוכחי דומה כי הרבנות מהווה רגולציה ממשלתית ואף מהווה מעין מפקח על מערך הכשרות הפרטי, שכן מבלי שהרבנות נתנה למפעל את התעודה המעידה על כשרות מטעמה, לא יוכל המפעל לפנות לגופים פרטיים אחרים לקבלת תעודה נוספת. במידה והמשגיחים הפרטיים עליהם הרבנות מסתמכת, בעוד היא אינה מציבה משגיחים

מטעמה, אינם עומדים בנהלי הכשרות המינימליים של הרבנות, יכולה הרבנות לשלול את התעודה מטעמה, ובכך גם לפסול דה-פקטו את הגוף הפרטי מלתת כשרות לאותו מפעל. לעומתה, הכשרות הפרטית מהווה רגולציה וולונטרית שכן היא משמשת תו תקן קפדני יותר מזה הקיים מטעם המדינה, אשר עונה לצרכיהם הדתיים של אוכלוסיות מסוימות בחברה הישראלית. באשר לציבור שאינו מעוניין בכשרות נוספת, יש ביכולתו לרכוש מוצרים בעלי כשרות מטעם הרבנות בלבד או לחילופין, לרכוש מוצרים בעלי ריבוי כשרויות תוך שהוא סופג את העלויות של הרגולציה הוולונטרית, כפי שהוא סופג עלויות אחרות של החברה דוגמת שיווק ופרסום.

מצאנו עוד כי במקרים רבים תפקודה של הרבנות הראשית אינו אפקטיבי ואף מתייתר. הדבר בא לידי ביטוי בהתנהלותה של הרבנות הראשית במלאכת ההשגחה והפיקוח על בתי עסק ומפעלים. משילוב הממצאים של מחקר זה ושל דו"ח מבקר המדינה העדכני בנושא עולה כי:

- ישנה אי אחידות בשעות ועלויות ההשגחה בין בתי עסק דומים. הרבנות הראשית לא קבעה נהלים להיקף משרתם של משגיחי

הכשרות, ובפועל נראה פער של עד 290% בתעריפי שעת
ההשגחה החודשית בין מועצות דתיות שונות ברחבי הארץ.

- במקומות בהם ישנה כשרות פרטית, המועצות הדתיות אינן
מציבות משגיחי כשרות מטעמן ואינן מפקחות על המשגיחים
המועסקים בהם.

לסיכום, נייר זה מוכיח כי מידת הרלוונטיות של הכשרות הרבנית
הממלכתית במצבה הנוכחי כיום הינה מועטה, הן מנקודת מבט
צרכנית, ובמיוחד מנקודת מבט יצרנית. מסקנה זו מתחזקת לאור
מעורבותה המועטה (ולעיתים אף המיותרת) של הרבנות המקומית
במלאכת הפיקוח וההשגחה על בתי עסק.